

XII. SENOJI BALTŲ KULTŪRA

Kaip baltai senovėje gyveno, daugiausia sprendžiama iš kalbos ir archeologijos duomenų. Mat kalba, Kazimiero Būgos žodžiais tariant, yra geriausias archyvas, senovės dokumentų rinkinys. „Kiekvienas kalbos žodis, – rašė kalbininkas, – būdamas pirma gyvenusių žmonių kartų padaras, yra mums istorijos dokumentas, šį tą pasakęs apie žmogų, to žodžio darytoją ir jo gyvenimą“ (K. Būga. *Rinktiniai raštai*, t. 3. Vilnius, 1958, p. 728).

To meto mūsų protėvių materialinį ir dvasinį gyvenimą atspindi paveldėta bendroji baltų kalbų leksika. Tą vaizdą patikslina ir išryškina archeologijos duomenys.

TOLI NUO DIDŽIŲJŲ KELIŲ

Baltų materialinė kultūra kito palyginti lėtai, buvo labai pastovi. Juk baltai gyveno toli nuo tautų ir kultūrų maišymosi centrų, toli nuo didžiųjų kelių, sunkiai prieinamuose šiaurės ir Rytų Europos miškuose.

Lėtas materialinės ir dvasinės kultūros kitimas itin ryškus rytų baltų plote. Čia gyventojai nedaug bendravo su išoriniu pasauliu, dažnai tenkindavosi vietos žaliavų ištekliais.

Baltų kultūrų konservatyvumą labai ryškiai rodo archeologijos duomenys. Visos miškų juostoje paplitusios baltų archeologinės kultūros – brūkšniuotosios keramikos, Dniepro–Dauguvės, Jùchnovo, Ōkos aukštupio – gana panašios, nors jų vidinė raida skirtinga.

Šių kultūrų žmonės mažai bendravo su kaimynais, materialinė kultūra apsiribojo vietos žaliavomis. Labai daug dirbinių buvo gaminama iš kaulo, rago, akmens, medžio. Tokios mažai kintančios ir uždaros šios kultūros išliko per visą I tūkstm. prieš Kristų.

Lėtai kito ir baltų kalba, ji išliko labai archajiška.

PRIE UPIŲ IR EŽERŲ

Baltai gyveno giriose. Jose jau turėjo nutiesę kelių, per upes ir upelius – tiltų. Šiuos žodžius baltai paskolino finams, plg. suom. *keli* 'rogių kelias', dab. 'kelio sąlygos, kelio būklė', *silta* 'tiltas' (*si* iš senesnio *ti*, plg. dar baltų skolinį *niisi* 'nytyt').

Giriose medžiodavo, ieškodavo medaus, upėse ir ežeruose – žvejodavo.

PILIAKALNIAI

Baltai, kaip ir seniausi indoeuropiečiai, gyveno didelėmis patriarchalinėmis bendruomenėmis, kurias sudarė kelių kartų šeimos. Jos bendrai dirbo žemę, turėjo daug galvijų ir ganyklų. Bendruomenės kaupė turtą ir jį reikėjo ginti. Įvykdavo susirėmimų su kitomis bendruomenėmis. Gindavosi ginklais, ilgainiui atsirado ir sustiprintų gyvenviečių – piliakalnių. Tam reikalui būdavo parenkamos tinkamos kalvos, apjuostos upių, tarp pelkių, gilių daubų. Kalvos viršūnę sulygindavo, įrengdavo aikštę, jos pakraščius dar sutvirtindavo medinėmis užtvaramis, kartais iškastais grioviais ar supiltais pylimais. Kalvos šlaitus darydavo stačius. Tokių piliakalnių ėmė rasti maždaug nuo II–I tūkstm. pr. Kr. ribos.

KUR GYVENO, TEN IR PĖRĖSI

Baltai gyvenvietes kūrė žemdirbystei tinkamesnėse vietovėse, arčiau gerų ganyklų, pievų. Turėjo gyvenamųjų namų ir ūkinių pastatų. Kitaip nei slavai, kurie gyveno pusiau žeminėse, baltai kūrėsi antžeminiuose būstuose. Iš pradžių tai buvo stulpiniai pastatai, o I tūkstm. imta statyti keturkampius pastatus iš gulsčių rąstų, tvirtinamų kampuose. Pirmųjų pastatų sienos būdavo statmenai į žemę sukalti šulai, apipinti šakomis ir apkrėsti moliu. Gulsčių rąstų pastatuose buvo ir langų. Gyvenamuosiuose namuose įrengdavo atvirus, iš akmenų sukrautus židinius.

Finams paskolintas žodis *pirtti* 'gyvenamoji dūminė troba' rodo, kad skolinimo metu baltų gyvenamoji troba buvo dūminė ir be kamino, joje žmonės ne tik gyveno, bet ir pėrėsi.

SĖJO KVIEČIUS, MIEŽIUS, SORAS

Kalbos ir archeologijos duomenys rodo baltus buvus sėslius žemdirbius ir gyvulių augintojus. Palyginti su savo protėviais indoeuropiečiais, jie buvo gerokai išplėtoję žemdirbystę. Sėjo kviečius, miežius, soras, vėliau ir kai kuriuos kitus javus. Tai rodo iš tų laikų paveldėtos žodyno bendrybės.

Iš pradžių žemę dirbo kapliais, paskui išmoko ją arti. Dirbamos žemės prasimanydavo iškirtę ar išdeginę girią. Tai buvo vadinamoji ugninė, arba lydiminė žemdirbystė. Jos lygį rodo finams paskolinti žodžiai *atolas*, *pelai*, *sėkla*, *vaga* ir daug kitų.

AUGINO KARVES, AVIS, OŽKAS, ARKLIUS

Svarbi baltų gyvenime buvo ir gyvulininkystė. Iš seno (dar nuo indoeuropiečių laikų) baltai augino karves, avis, ožkas, arklius. Prieš Kristaus gimimą baltai arklius augino visų pirma mėšai, nors jau tada pasirodo ir žirgo aprangos elementų: archeologai yra aptikę žąslų laužtukų. Pirmaisiais amžiais po Kristaus gimimo jau būta pentinų, žąslų su geležiniais nareliais.

Baltai turėjo ir prijaukintų šunų, o kačių dar nebuvo. Katės mūsų krašte pasirodė tik XIV a. stambiųjų feodalų ūkiuose (Máišiagaloje, Kernavėje).

Ne visai aišku, nuo kada baltai pradėjo auginti kiaules. Archeologai nustatė, kad I tūkstm. pr. Kr. kiaulės jau buvo auginamos. Gali būti, kad jos išvestos iš prijaukintų šernų.

Baltai turėjo iš seno paveldėtą gyvulių ganytojo *piemens* pavadinimą (plg. gr. *poimēn*), jį paskolino finams (suom. *paimen*). Gyvulininkystės lygį rodo *taukų*, *sūrio*, *vilnų*, *milo* ir kiti pavadinimai baltų kalbose.

BRONZOS MEISTRAI

Namų apyvokos daiktai ir šiaip įvairūs įnagai, kirviai, peiliai, durklai, ietigaliai, strėlių antgaliai iš pradžių buvo gaminami iš titnago, akmens, kaulo ar medžio. II tūkstm. pr. Kr. 1-ojoje pusėje ėmė plisti bronzos dirbiniai. Tada prasidėjo vadinamasis bronzos amžius.

Pirmieji bronzos dirbiniai buvo gaunami iš kitur, greičiausiai iš Vokietijos ir Skandinavijos. Baltų žemėje žaliavos jiems gaminti nebuvo. Bet turėta gerų vietos meistrų. Ilgainiui jie išstobulino bronzinių daiktų gamybą, sukūrė savitą, baltišką jų stilių.

Baltų meistrų dirbiniai mainų keliais patekdavo ir į kitus kraštus. Antai baltiškų bronzinių kirvių rasta Danijoje (Smorumovrės vietovėje).

Su geležies dirbiniais baltai susipažino tik apie I tūkstm. pr. Kr. vidurį.

PREKYBA – UPĖMIS IR JŪROMIS

Ne visi įrankiai ar kiti daiktai buvo gaminami baltų krašte. Būta gana gyvos mainų prekybos tiek tarp atskirų baltų genčių, tiek ir su tolimesniais kaimynais. Prekybos keliai baltų žemėse ėjo Dniepro, Vėslos, Dauguvės upėmis ir Baltijos jūra, dabartinėje Lietuvos teritorijoje – Nemunu ir Nerimi.

Per įvairius tarpininkus baltų žemes pasiekdavo net tolimų kraštų gaminiai. Antai Šernuosė (Klaipėdos r.) po didžiuliu akmeniu buvo rasta bronzinė hetitų dievo Tešubo statulėlė, kuri iš Mažosios Azijos ar Sirijos per Graikiją vadinamuoju Gintaro keliu II tūkstm. pr. Kr. pabaigoje pasiekė Baltijos kraštus. Veliuonojė (Jurbarko r.) rastas bronzinis durklas pateko iš pietvakarių, nuo Vartos upės (Lenkija). Panašių pavyzdžių galima nurodyti daugiau. Ir atvirkščiai, baltų gaminių randame kituose kraštuose. Ypač toli randama baltiško gintaro: mat anuomet tai buvo labai paklausė prekė.

Daugiausia bronzos amžiaus tolimų kraštų gaminių aptinkama Sėmbos pusiasalyje ir Baltijos pakrantėse, o kuo labiau tolstama nuo jūros, tuo jų mažiau. Tai rodo, kokia svarbi ano meto prekyboje buvo Baltijos jūra.

GINTARO KELIAI

Baltų gintaras pasiekdavo tolimiausias šalis. Jį mini I tūkstm. pr. Kr. antikos autoriai – Homeras,

Heziodas, Pitėjas Masalas ir kiti. Jau vėlyvajame neolite ir ypač bronzos amžiuje gintaras buvo plačiai išplitęs po visą Europą ir kai kur Azijoje. II tūkstm. pr. Kr. pradžioje ir vėliau gintaro dirbinių aptinkama Graikijos Mikėnų kultūros kraštuose, Apeninų pusiasalyje, Kaukazė, Artimuosiuose Rytuose, net Egiptė, Vidurinėje Azijoje ir Jenisėjaus upės aukštupyje. Taigi gintaru buvo prekiaujama tarptautiniu mastu ir tolimiausiais to meto prekybos keliais. Tyrėjai tuos kelius nustatė. Akmens ir bronzos amžiuje nuo Baltijos krantų iki Viduržemio jūros būta dviejų svarbiausių prekybos

kelių: 1) Ėlbės, Zālės upėmis ir Brėnerio perėja iki Italijos šiaurės ir 2) Ėlbės ir Zālės upėmis, per Tiuringiją, Máno ir Reino upėmis, toliau Rònos upe iki Viduržemio jūros ties Marseliu. Geležies

amžiuje svarbiausias gintaro kelias ėjo Vėslės upe, per Poznane, Sileziją, Vengriją, Balkanus iki Adrijos pajūrio.

AR ŽODŽIO GINTARAS KILMĖ – BALTIŠKA?

Žodžio *gintaras* kilmė neišaiškinta. Ypač neaiškus jo ryšys su vengrų *gyantár* 'gintaras' ir *gyanta*

'sakai'. Panašūs žodžiai dar turimi marių (*jamdar* 'permatomas, stiklinis') ir čiuvaišų (*jandar* 'stiklinė, stiklo indas') kalbose.

Kai kurie tyrėjai linksta manyti, kad visų šių žodžių pirminis šaltinis – neišlikusių senųjų Baltijos gyventojų, buvusių prieš atsikeliant

indoeuropiečiams ir finams, kalba. Baltai galėję šį žodį gauti per vengrus ar finus. Bet tai tik hipotezės, kaip ir pastangos išaiškinti baltišką *gintaro* kilmę ieškant sąsajų su lietuvių veiksmažodžiu *ginti* ir remiantis tuo, kad seniau gintaras atlikdavęs ne tiek estetinę, kiek maginę paskirtį: iš jo buvo gaminami amuletai, ginantys nuo ligų ir ligas *nugenantys* (plg. tarminę formą *gentaras*).

Gintaro prekybos keliai Romos imperijos laikotarpiu (I–V a. vid.)

- Gintaro kelias I–III a.
  - - - Jūros kelias I–IV a.
  - ..... Rytų keliai I–V a. vid.
- Skliaustuose dabartinių miestų vardai

Pagal Zigmąs Zinkevičius, Aleksiejus Luchtanas, Gintautas Česnys, *Tautos kilmė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2006, p. 27–47.